

С. М. Ришов

АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗКОПКИ БІЛЯ СЕЛА ЧИЧИРКОЗІВКА

Стаття про дослідження трипільського поселення-гіганта біля с. Чичиркозівка (Черкаська обл.). Розкопано рештки наземного дерев'яно-глинобитного житла, господарську яму та вимостку поряд із будівлею. Розглянуто морфологічні і стилістичні ознаки кераміки. Матеріали відносяться до другої фази розвитку томашівської локально-хронологічної групи західнотрипільської культури (етап VIII). Рештки будівлі були перекриті курганом ямної культури.

Ключові слова: трипільська культура, томашівська локальна група, рештки спаленого житла, кераміка, ямна культура, курган, поховання.

Трипільське поселення біля с. Чичиркозівка (Звенигородський р-н, Черкаська обл.) розташоване на плато правого берега р. Шполка, долина якої з півдня обмежує місцезнаходження пам'ятки. З заходу проходить балка із струмком, а на сході протікає невелика річка Чичиркоза, що яка є правим допливом р. Шполка. Південно-східна частина давнього поселення перекрита забудовою с. Стецівка, а західна пошкоджена сміттєзвалищем м. Ватутіне. Центр пам'ятки з заходу на схід перетинає лісопосадка, від якої у північно-західному напрямку відходить ще одна лісопосадка (рис. 1: 1).

Трипільська пам'ятка була відкрита у 1904 р. розвідками А. Л. Долинського, тоді ж було розкопано кілька різночасових курганів. У 1928 р. обстеження на трипільському поселенні проводив М. О. Макаренко (Козловська 1931, с. 82). Фрагмент чичиркозівської глиняної моделі житла було опубліковано Т. С. Пассек (Пассек 1949, с. 125, рис. 69: 3). У 1960-ті рр. трипільське поселення відвідували співробітники Уманського краєзнавчого му-

зею В. А. Стефанович і О. П. Діденко (Діденко, Стефанович, Черномаз 2006, с. 85—86). Значну колекцію підйомного матеріалу з пам'ятки зібрав краєзнавець з м. Ватутіне І. П. Гірник й передав її до краєзнавчого музею райцентру — м. Звенигородка, а антропоморфна і зооморфна пластика були видані окремими публікаціями (Гірник, Відейко 1989, с. 83—90; Балабина, Гирнык 1988, с. 82—88). За результатами дешифровки аерофотознімків маємо ситуаційний план пам'ятки (Шишкін 1985, с. 74, рис. 2: 5). Наземні житла сплановані по зовнішнім концентричним овалам і напівдугам, а центральна частина забудована короткими паралельними рядами. Загальна площа поселення-гіганта становить понад 250 га (Дяченко 2010, с. 17—22.)

Біля лісопосадки у 1984 р. Тальянківським загоном (керівник В. О. Круц) Трипільської експедиції Інституту археології НАН України проведені розкопки решток наземної будівлі (площадка 1) та частини кургану. Ділянка під розкоп, що була пошкоджена оранкою й корінням дерев, насичена шматками обпаленої глиняної обмазки й фрагментами кераміки. Під час прокладання лісосмуги поверхня ґрунту була знівельована і засаджена деревами. Тому курган мав висоту до 0,8 м від поверхні й діаметр 30 м. У закладеному розкопі розміром 20 × 14 м виявлено рештки трипільського житла з господарською ямою і два поховання ямної культури, що пов'язані з курганом, збудованим на місці трипільської площадки. Судячи з усього, основна частина кургану залишилася недослідженою.

Основна робота була зосереджена на об'єктах трипільського часу. Майже горизонтальне залягання обпаленої глини, що складалось з

кількох нашарувань, знаходилося на глибині 0,3—0,45 м від поверхні, на межі чорнозему й суглинку. В плані рештки житла прямокутної форми з нерівними краями мали розмір 15 × 5,5 м та орієнтовані по довжині з заходу на схід. Верхній шар зберігся частково лише розірваними ділянками по краях площадки. У хаотичному заляганні на окремих шматках збереглися відбитки колотого дерева. Більш масивний і щільний нижній шар обмазки мав чотири стадії зведення. Спочатку на настил колотих деревин шириною 10—15 см, орієнтованих перпендикулярно довжині житла (спірались на довгі стіни), намащувався десятисантиметровий шар глини із домішкою полови, а зверху накладалися нівелюючі прошарки товщиною 1—2 см з глини без домішок, поверхня яких загладжувалась. Після зняття нашарувань обпаленої глини була розчищена земляна долівка будівлі. У північно-західній частині будівлі виявлено округлу в плані яму діаметром 1,3 м та

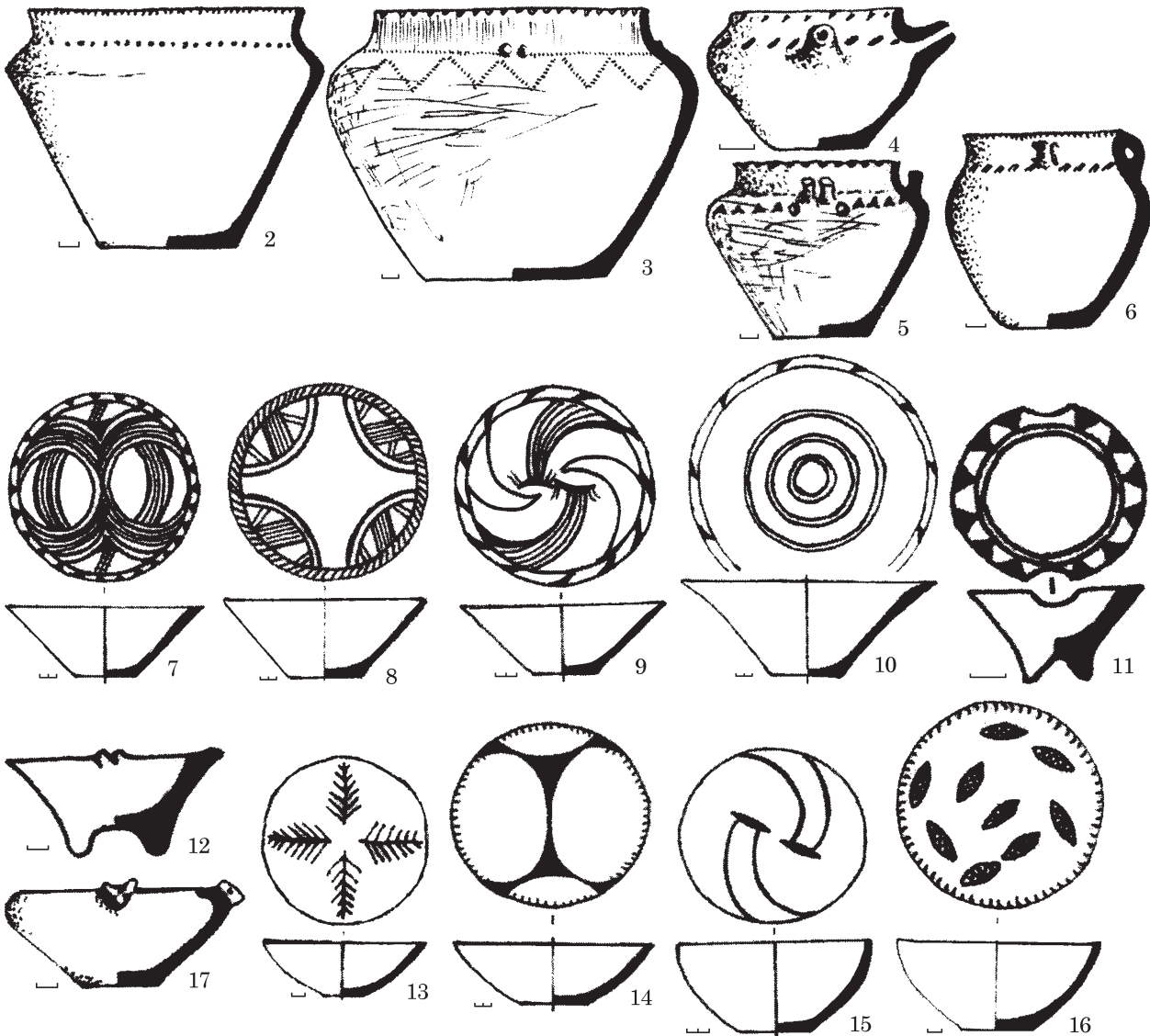

Рис. 1. Трипільське поселення біля с. Чичиркозівка: 1 — план-схема місцезнаходження поселення; 2—6 — кухонний посуд; 7—17 — столова кераміка

глибиною 0,4 м від рівня земляної долівки житла. Темно-сірий ґрунт заповнення ями містив дрібні шматки і крихту обпаленої глини, попіл, кістки тварин, фрагменти кухонної посудини, також була виявлена ціла столова ступкоподібна покривка. Біля північно-східного краю ями, на земляній долівці споруди, знайдено цілий кубок, а біля західного — скупчення глиняних відтяжок (48 шт.) для ткацького верстату. Біля південно-східного краю площадки зафіксовані неглибокі ямки від чотирьох вертикальних дерев'яних стовпів, що вірогідно входили у конструкцію стін. Поряд розчищені глинобитна вимостка і господарська яма. Вимостка майже прямокутної у плані форми розміром 1,8 × 1,2 м складалась з трьох шарів товщиною по 3—5 см випаленої глини без домішок і мала заглажені поверхні. Можливо дана конструкція слугувала робочим місцем. Господарська яма овальної в плані форми 1,9 × 1,3 м і глибиною 0,35 м виявлена за 3 м на південний схід від вимостки. У її заповненні знайдені фрагменти двох біконічних посудин, ціла кубкоподібна посудина, уламки кратеру й мисок та інших великих столових посудин, розвал кухонного горщика, а також кістки тварин.

Таким чином, були досліджені рештки спаленого наземного дерев'яно-глинобитного житла, що мало на земляній підлозі нижнього поверху господарську яму, підлогу другого поверху з глини із домішкою полови з нівелюючими нашаруваннями з чистої глини, намащеної на дерев'яну основу, й легке перекриття горища.

Знахідки з трипільського поселення розглядаються окремо з площадки 1, так і сумарно із врахуванням значного обсягу підйомного матеріалу колекції І. П. Гірника (подається у дужках). Серед знахідок чисельно переважає кераміка, традиційно поділена на кухонну, тарну і столову. Кухонна кераміка становить 6,0 % (5,0 %), ліпилась переважно з озалізненої глини, до якої додавались дрібний та крупнозернистий пісок (майже 2/3 посуду), товчена мушля, а окремі екземпляри мали домішку вапняку та слюди. Випал оксидативний або відновний. За формою виділяються зрізано-конічні миски і горщики — приземкуваті, з м'яким S-подібним профілем та стрункі, різко профільовані, з високими майже гострореберними плічками. Маємо кілька уламків горщиків на чотирьох ніжках і фрагмент горщика-«гутуса». Поверхня посудин недбало загладжувалась, але переважно вкривалась розчісами. Горщики прикрашались рельєфним орнаментом — на вінцях горизонтальні ряди вдавлень різної форми, ряди відбитків нігтів, заціпи, насічки, а на плічках горизонтальні стрічки вдавлень або відтисків шнура, іноді у вигляді зигзагу. Також трапляються пальцеві відбитки, конічні наліпи, ручки-заціпи, ручки, одинарні або парні стовпчасті ручки, зооморфні або рогоподібні наліпи (рис. 1: 2—6).

На площадці 1 виявлена посудина-«піфос», що відноситься до тарного посуду (Шумова 1988, с. 28—30). Судячи з фрагментів, «піфос» був виготовлений із глини з додаванням піску й значної кількості рослинних домішок, мав грушоподібну форму і слабкий випал. Поверхня вкрита ангобом з чистої глини, ретельно заглажена і пофарбована у верхній частині тулубу вохрою.

Переважна кількість кераміки відноситься до столового посуду, виготовленого з озалізненої чи каолінітової глини, проте в більшості, гончарне тісто підготоване з суміші, у різних пропорціях, вище вказаних типів глини. У масі зустрічаються домішки піску, зерен кварцу, дрібного червоноглиняного шамоту. Тісто добре вимішане, іноді відмулене. Поверхня посудин загладжувалась, вкривалась ангобом з «чистої» глини (миски із внутрішньої сторони) і фарбувалась блідо-червоною вохрою, що слугувала фоном під монохромний чорний розпис. Випал високотемпературний рівномірний здійснювався в оксидативному середовищі.

За формою у столовому посуді виділено 12 типів, що у свою чергу мають підтипи і варіанти. Значною кількістю представлені миски 64,6 % (37,1 %), що пояснюється «легкістю» розпізнавання, а саме оздобленої внутрішньої поверхні посудин та нахилом стінок відносно дна. Крім того, миски прості у виготовленні і найбільш універсальні в ужитку. Вони розділяються на два підтипи. До першого належать миски зрізано-конічної форми і, як їх варіант, миски з прямими стінками, з дещо увігнутими стінками й потовщеним краєм вінець, з ледь опуклими стінками. Другий підтип — приземкуваті або високі напівсферичні миски з опуклими стінками та вертикальним або ледь нахиленим до середини краями вінець. Як підваріанти обох підтипів виступають миски з плоским дном і зооморфним наліпом, на ніжках, на ніжках з наліпом, з центральною внутрішньою перегородкою. Умовно до мисок віднесено фрагмент черпака із масивною плоскою ручкою на вінцях. Майже половина мисок орнаментована кометоподібною схемою, де широкі смуги або стрічки з тонких ліній спускаються від вінців і заходять одна за одну у центрі поля посудини. У межах 15—19 % миски прикрашались вісімкоподібною композицією, тобто смуги, стикаючись вершинами, утворюють «негативні» овали у вигляді «вісімки». У такій самій кількості наявний більш спрощений декор — це ряд трикутників або рисок по вінцях, зафарбовані сегменти з «війками», безсистемно розташовані по полю овали із «сіткою», фестони під вінцями. Близько 4 % (2,2 %) посудин оздоблювались хрестоподібними зображеннями, виконаними стрічками тонких ліній, у вигляді «дерева світового», плавними S-подібними дугами. Близько 1 % в декорі присутній малюнок концентричних кіл. Вказані орнаменти виконувались

у вигляді простої схеми або були перенасичені другорядними деталями — дугоподібні смуги, пунктирні лінії, зафарбовані трикутники чи кола (рис. 1: 7—17).

В колекції столового посуду закритих форм присутні кубки 2,6 % (4,3 %) — невеликих розмірів з загостреними плічками та невисокими відігнутими вінцями. Помітною кількістю 5 % (6,1 %) представлені кубкоподібні, переважно тонкостінні посудини з гострореберними чи округлими плічками і широкою увігнуто-циліндричною горловиною. Частина з них має петельчасту ручку. Домінуючою формою в колекції є біконічні посудини 16,4 % (22,2 %) з широкими гострореберними плічками, вузькою зрізано-конічною горловиною та круто відігнутими вінцями. Іноді на плічках зустрічаються горизонтальні ручки-проколи. Досить значна кількість сфероконічних посудин 4,3 % (17,1 %) мали широкі округлі плічка переважно на середній висоті тулубу, опуклі стінки верхньої частини корпусу та високі або низькі відігнуті вінця. Амфори 1,7 % (3,1 %) — невеликі, з високими плічками, широкою горловиною, двома петельчастими ручками під круто відігнутими вінцями. Покришки (шоломоподібні або ступкоподібні) кількісно не перевищують 1,0 %. Тип грушоподібних посудин представлено двома підтипами — опуклотілі з високими плічками й циліндричною горловиною та високі гострореберні із нахиленими до середини вінцями 2,1 % (6,6 %). Кратероподібні 0,9 % (1,8 %). Ці посудини біконічної форми з високими й широкими плічками та незначним перегином в увігнутоконічну горловину. Кратери 1,9 % (2,3 %) є двох підтипів. До першого відносяться великі посудини з високими округлими плічками, широкою горловиною і високими, майже прямими вінцями. Другий підтип має гострореберні плічка й широку увігнутоциліндричну горловину. Столові горщики (понад 1 %) округлотілі посудини з м'яким S-подібним профілем або, відносно високі, з гострореберними плічками, невисокими майже вертикальними вінцями. Рідкісним типом (виявлений у фрагментах) є біноклеподібні посудини з двома або трьома перемичками, що не мали наскрізних вертикальних отворів — 0,2 % (1,7 %).

Як правило, форми посудин і орнаментация реконструюються приблизно на третині виявленої під час розкопок кераміки. Столовий посуд розписувався переважно у верхній частині тулубу і компопувався у широкий пояс від вінців по плічках, або у два вузькі горизонтальні фризи. Більшість посудин колекції прикрашалися тангентною схемою — 43,3 % (29 %), де малюнки овалів з «сіткою» в сегментах, зафарбованих кіл, груп вертикальних ліній об'єднані діагональними стрічками, що доповнені рядами дрібних трикутників, зафарбованими кутами, напівовалами з «сіткою», ко-

роткими рисками. У декорі часто зустрічається спрощено-лінійна схема — 10,6 % (10,4 %), а саме: у вузький фриз вписані групи коротких рисок, відтинки «сітки», широкі смуги, трикутники, зображення «драбинки». До цієї ж схеми відносяться зафарбовані трикутники, що стикаючись вершинами, утворюють смугу вертикальних «негативних» (фон) овалів. Також розповсюджені метопні схеми, де вертикальні смуги об'єднані стрічками з тонких навкісних ліній або фестонів — 9,4 % (6,3 %), а також хвилеподібна схема із горизонтально розміщеними дугами, у центр яких вписані зафарбовані кола чи овали — 8,0 % (10,7 %). Вказані композиції присутні переважно на кубкоподібних та біконічних посудинах. На цих же формах зустрінуті широкі горизонтальні пояси, заповнені овалами чи кругами з «сіткою», що розділені вертикальними трикутниками або стрічкою із штрихами — 0,8 % (0,5 %). Лише на амфорах фіксується лицьова схема — 6,3 % (7,6 %). У такій композиції круги (іноді із «сіткою») навколо ручок об'єднані широкою горизонтальною смугою тонких ліній доповнених зафарбованими кутами і колами. На біконічних, сфероконічних, грушоподібних посудинах відносно часто спостерігаємо меандрові схеми, де у широкий пояс вписані горизонтальні S-подібні дуги — 8,6 % (19,8 %). Майже такою ж кількістю представлений волютний малюнок — 7,3 % (8,1 %) — дуги, що заходять одна за одну і закінчуються зафарбованою листоподібною фігурою з «війками», а поміж волютами проходить навкісна смуга. Рідше присутня фестонна схема, коли у широкий пояс або вузький фриз вписані горизонтально розміщені фестони — 3,3 % (5,4 %). В межах 0,5—1,0 % маємо класичну схему «тангентенкрайсбанд» та композицію «совиний лик», де концентричні кола об'єднані діагональною смугою або вписані між дугоподібними стрічками тонких ліній. Досить часто орнамент доповнений верхнім фризом з тонких горизонтальних ліній, фестонів, навкісних смуг, зображень «дерева світового» та тварин (рис. 2: 1—26). Привертає увагу присутність значної кількості у розписі кераміки з площадки 1 меандрової, волютної, фестонної схем та розміщення декору у два фризи. Іноді миски, кубки, горщики та покритки зовсім не розмальовувались.

Кількісне співвідношення типів форм та схем декору й манера виконання орнаменту дозволяють віднести чичиркозівське поселення до другої фази розвитку томашівської локально-хронологічної групи західно-трипільської культури (Круц, Рижов 1985, с. 46—53; Ryzhov 2012, p. 100—105), а саме фінального етапу ВІІ середнього Трипілля, наміченого Т. Г. Мовшею (Мовша 1972, с. 16) і співпадає, у загальних рисах, з позицією В. Г. Збеневича, В. А. Дергачова, В. Я. Сорокіна, С. М. Рижова (Рижов 2007, с. 442; Ryzhov 2012, p. 80)

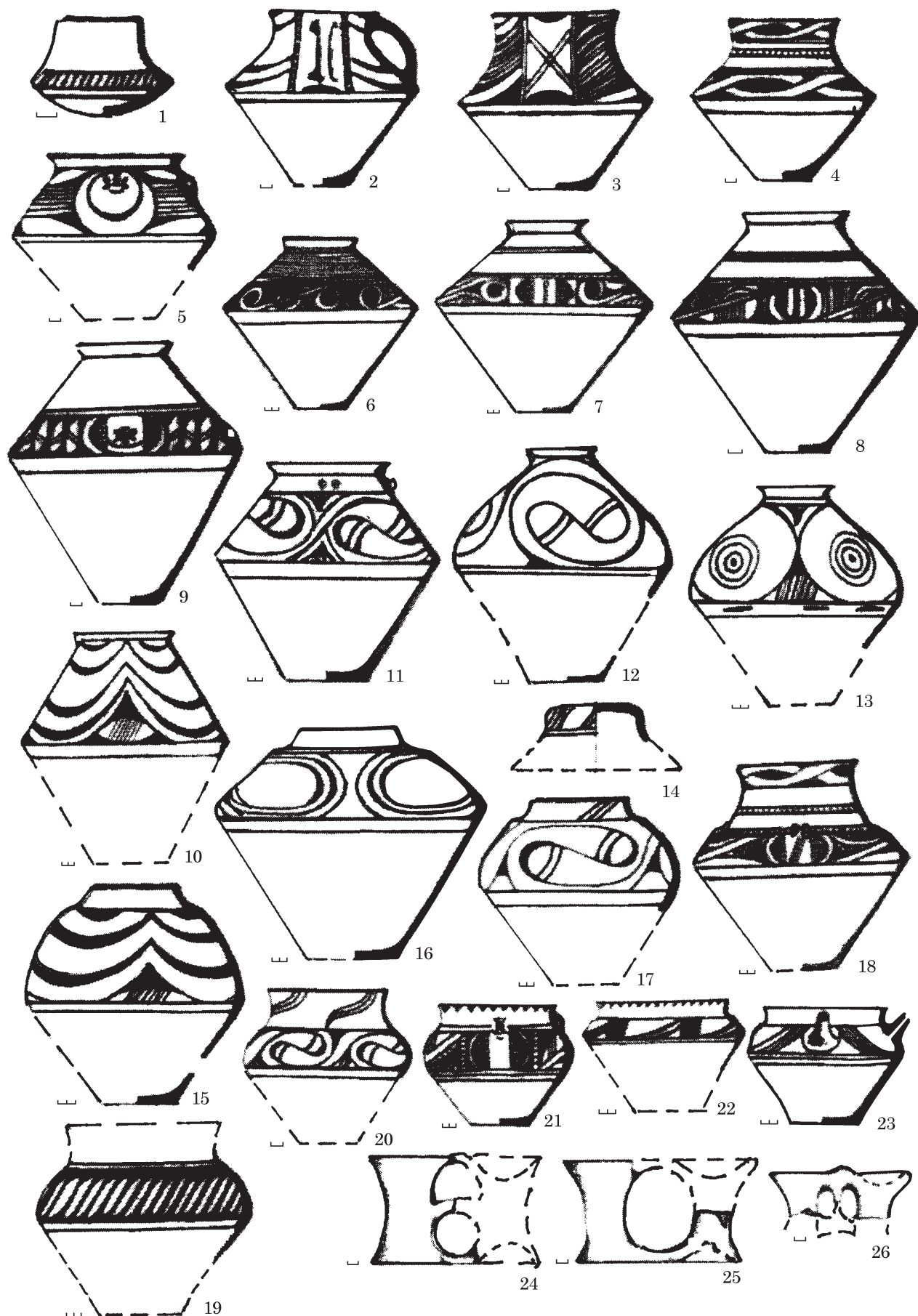

Рис. 2. Трипільське поселення біля с. Чичиркозівка, столова кераміка

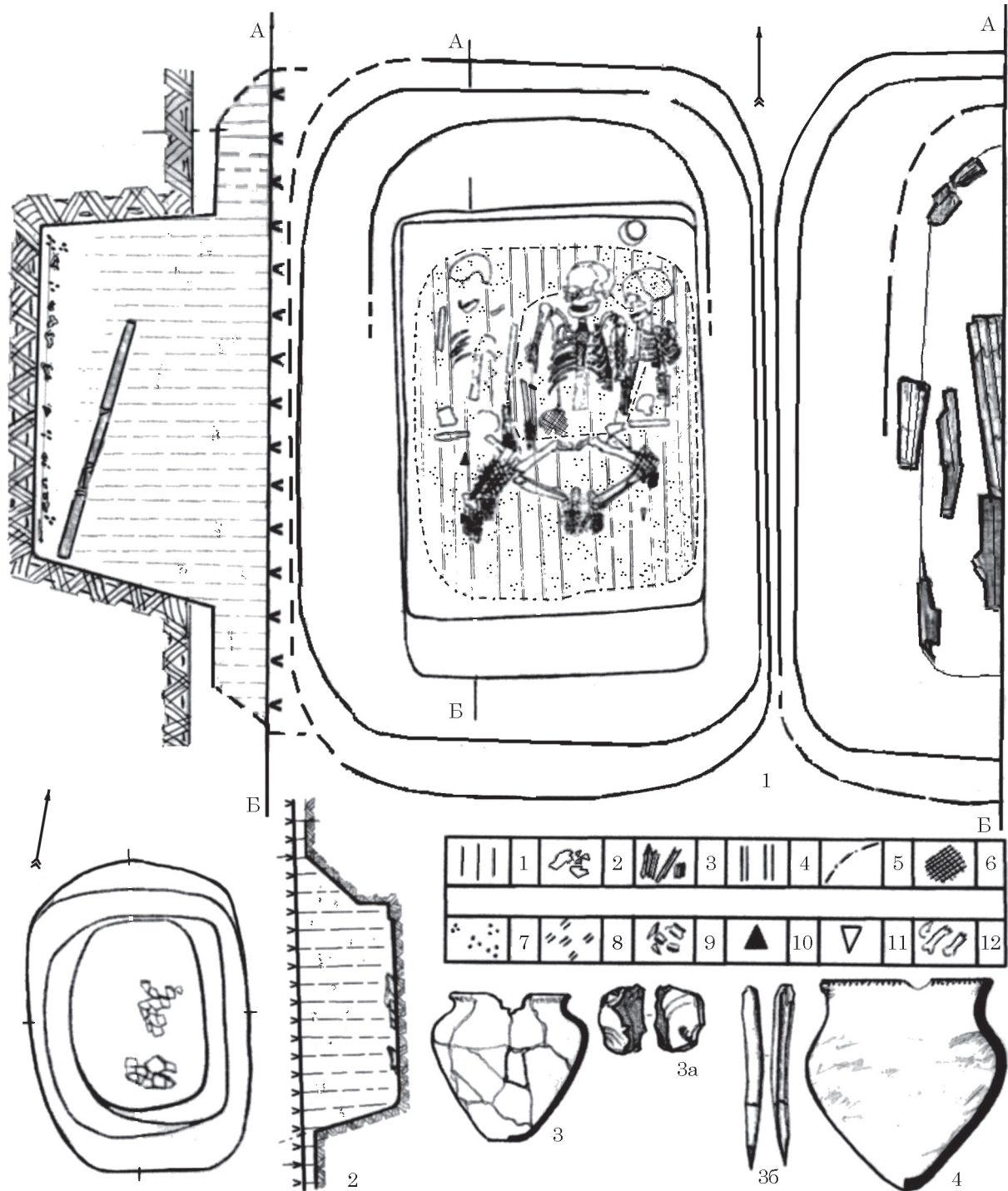

Рис. 3. Матеріали з кургану біля с. Чичиркозівка: 1 — план і розріз поховання 1; 2 — план і розріз поховання 2; 3, 3а, 3б — горщик, відщеп, проколка (пох. 1); 4 — горщик (пох. 2). Умовні позначення: 1 — чорнозем, 2 — глиняна обмазка, 3 — дерево, 4 — цинівка, 5 — підстилка шкіряна, 6 — покриття шкіряне, 7 — вохра, 8 — крейда, 9 — кераміка, 10 — відщеп, 11 — проколка, 12 — кістки

Одночасно із дослідженням об'єктів трипільської культури велись розкопки поховань ямної культури. Підвищення, утворене зруйнованою й задернованою трипільською спорудою, носіями ямної культури, вірогідно, було сприйнято за курган. Плями двох поховань були зафіксовані після зняття чорноземного шару на межі із суглинком (Круц и др. 1984, с. 12—15, рис. 30—32, 39).

Поховання 1 знаходилося в 1,4 м у південно-західному напрямку від реперу Яма прямокутної у плані форми із заокругленими по кутах заплічками мала розміри 3,65 × 2,5 м, орієнтована з півночі на південь. Висота заплічків 0,23—0,30 м, ширина 0,3—0,8 м. Розмір ями без заплічків 2,3 × 1,5 м, а при дні 1,95 × 1,45 м. Короткі торцеві стінки з нахилом до дна. Глибина від рівня впуску поховання 1,25 м.

По довгій осі на заплічки було укладено перекриття з п'яти дерев'яних плах шириною 0,12—0,25 м, товщиною 5—8 см. Безпосередньо під цим настилом, над похованими знаходився шар перекриття травою. У похованні виявлено три кістяка, орієнтованих з півдня на північ. У похованні кістяк 1 («західний») знаходився у положенні «на спині», руки витягнуті вздовж, а зігнуті в колінах ноги завалені наліво. Кістяк 2 («центральный») мав ідентичне положення, але ноги розпались у вигляді ромбу. Кістяк 3 («східний») знаходився під стінкою ями, лежав на правому боці й, вірогідно, належав підлітку. Ноги у тазовій частині зігнуті під прямим кутом та під гострим в колінах; ліва рука розташована вздовж тіла, права долонею до колін й долоні лівої руки «центрального» кістяка. Поряд із черепом кістяка 3 виявлена посудина, а неподалік його стоп ціла проколка. Між ніг кістяка 1 знайдено крем'яний відщеп. На кістяках похованих знаходився брунатний тлін від шкіри та підсипка червоної вохри, яку також зафіксовано у південно-східному куті ями. Дно було застелене травою і ймовірно плетеною циновкою. Під стопами кістяка 1 поширено від дна ями зафіксовані: трава, шкіра, підсипка вохри, шкіра. Під кістяком 3 відмічені наявність циновки й тліну шкіри, сам кістяк був присипаний крейдою. Сліди крейди спостерігались і на кістяку 2. Біля стоп похованих знайдені шматочки вугілля (рис. 3: 1).

Поховання 2 (кенотаф) в 9,5 м на схід — південь-схід від реперу. Яма підпрямокутна у плані з заокругленими кутами мала розміри 1,7 × 1,3 м, орієнтована з північно-заходу на південний схід. Стінки могильної ями до дна скошені, тут вона мала розміри 1,15 × 0,8 м. У центральній і південній частинах ями лежали уламки розбитого у давнину горщика (рис. 3: 2).

Горщик з поховання 1 ліпний яйцеподібної форми із витягнутим тулубом, дещо округле ребро переходить у трохи відігнуті вінця, що по краю прикрашені нігтьовими насічками. Денце ледь пласке, а поверхня вкрита розчісами (рис. 3: 3). Горщик з поховання 2 ліпний яйцеподібної форми із округлим ребром, що переходить у круто відігнуті вінця, поверхня посудини заглажена (рис. 3: 4). У знайденої кістяної проколки робочий край загострений зі слідами лискування. Виявлений крем'яний відщеп мав підправку по краях (рис. 3: 3: а—б).

Поховання відносяться до північно-західного варіанту ямної культурно-історичної об-

ласті, тобто до пограниччя лісостепової смуги Середнього Дніпра та зони на захід від нього (Мерперт 1968, с. 7; 1974, с. 11—15). Пізніше О. Г. Шапошникова виділила лісостепові поховання ямної культури у середньодніпровську групу ямної історико-культурної спільноти (Шапошникова 1985, с. 336—352). Зважаючи на характер обряду поховання 1, воно суттєво не відрізняється від інших ямних поховань лісостепового регіону. Північна орієнтація похованих, можливо, спричинена периферійним розміщенням у кургані. Горщики з поховань мають «класичні» риси так званої пізньої ямної кераміки.

Власне, обидва поховання викликають зацікавленість тому, що вони походять з кургану, збудованого на трипільському поселенні. Цій темі була вже присвячена низка досліджень, зокрема курганам з похованнями ямної культури, зафіксованих на трипільських поселеннях-гігантах Майданецьке, Тальянки, Доброводи (Шмаглий, Видейко 1988; Klochko, Kruts 1999; Бунятян, Ніколова 2010). Дослідників цікавить різниця в часі між фіналом функціонування поселень та часом спорудження курганів, що можна з'ясувати методом радіовуглецевого датування. На жаль, таке датування відсутнє для пам'ятки Чичиркозівка, проте такі дані існують для Тальянок, де дати були отримані як для поселення, так і для поховань кургану (Klochko, Kruts 1999, р. 72—79). Також отримані поточнені дати для цього поселення (Rassamakina, Menotti 2011, р. 645—657.). Порівняльний аналіз радіовуглецевих дат між поселеннями Трипілья ВІІ—СІ та похованнями ямної культури Середньої Наддніпряниці показав проміжок у часі у 500 років (Бунятян, Ніколова 2010, с. 46—47). Враховуючи, що поселення Чичиркозівка відноситься до однієї з ранніх фаз томашівської локально-хронологічної групи, проміжок у часі між ним та появою на ньому поховань ямної культури становив понад 600—700 років. Племена ямної спільноти поширюються у Дунай-Дніпровському ареалі вже після того, як найпізніше кукутень-трипільське населення втрачає свою етно-культурну специфічність, «розчиняючись» серед сусідніх степових та центрально-європейських общин ранньобронзової доби, і поступово сходиться з історичної арени. Втім, можливо, опосередковані незначні контакти певний час ще могли зберігатись між носіями вказаних вище археологічних культур.

ЛІТЕРАТУРА

Балабина, В. И., Гирнык, И. П. 1988. Зооморфные изображения из Чичиркозовского поселения. *Краткие сообщения ИА АН СССР*, 193, с. 82-88.

Бунятян, К. П., Ніколова, А. В. 2010. Кургани ямної культури на трипільських поселеннях Доброводи і Тальянки. *Археологія і давня історія України*, 3, с. 34-50.

Гірник, І. П., Відейко, М. Ю. 1989. Антропоморфна пластика з пізньотрипільського поселення біля с. Чичиркозівка Черкаської області. *Археологія*, 1, с. 83-90.

Діденко, О., Стефанович, В., Черномаз, Б. 2006. *Збірник археологічних пам'яток Уманщини*. 1. Умань.

Дяченко, О. В. 2010. До проблеми систематизації поселень західотрипільської культури у межиріччі Південного Бугу та Дніпра. *Археологія і давня історія України*, 2, с. 17-22.

Козловська, В. К. 1931. З науково-дослідчої роботи Комісії ВУАКУ для вивчення трипільської культури. *Хроніка археології та мистецтва*, 3, с. 82-83.

Круц, В. А., Рыжов, С. Н., Шумова, В. А., Салий, Н. Г. 1985. *Отчет о работе Тальянковского отряда Трипольской экспедиции в 1984 г.* НА ИА НАН Украины, ф. 64, 1984/38.

Круц, В. О., Рижов, С. М. 1985. Фази розвитку пам'яток томашівсько-сущківської групи. *Археологія*, 51, с. 45-56.

Мерперт, Н. Я. 1968. *Древнейшая история населения степной полосы Восточной Европы*. Автореферат д. и. н. Москва: ИА РАН.

Мерперт, Н. Я. 1974. *Древнейшие скотоводы Волжско-Уральского междуречья*. Москва: Наука.

Мовша, Т. Г. 1972. Періодизація і хронологія середнього та пізнього Трипілля. *Археологія*, 5, с. 3-23.

Пассек, Т. С. 1949. *Периодизация трипольских поселений (III—II тыс. до н. э.)*. Материалы и исследования по археологии СССР, 10. Москва; Ленинград: АН СССР.

Рижов, С. М. 2007. Сучасний стан вивчення культурно-історичної спільності Кукутень-Трипілля на території України. В: Расамакін, Ю., Рижов, С. (ред.) *О. Ольжич. II: Археологія*. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, с. 437-477.

Шишкін, К. В. 1985. Планування трипільських поселень за даним аерофотозйомки. *Археологія*, 52, с. 72-77.

Шмаглий, Н. М., Відейко, М. Ю. 1988. Исследования кургана эпохи бронзы на крупном трипольском поселении у с. Майданецкое. В: Шапошникова, О. Г. (ред.) *Новые памятники ямной культуры степной зоны Украины*. Киев: Наукова думка, с. 131-135.

Шумова, В. А. 1988. Производство тарной посуды поздне трипольским населением муждуречья Ю. Буга и Днестра В: *Древнее производство, ремесло и торговля по археологическим данным: Материалы IV молодежной конференции ИА АН СССР*. Москва, с. 28-30.

Klochko, V. I., Kruts, V. A. 1999. Radiocarbon dates from the Yamnaya Culture Barrow at the Tripolye Culture «Giant Settlement» Near Talyanky. *Baltic-Pontic studies*, 7, p. 72-79.

Rassamakin, Yu., Menotti, F. 2011. Chronological Development of the Tripolye Culture Giant-Settlement of Talianki (Ukraine): ¹⁴C Dating vs Pottery Typology. *Radiocarbon*, 53, 4, p. 645-657.

Ryzhov, S. N., 2012. Relative chronology of the giant-settlements period BII—CI. In: Menotti, F., Korvin-Piotrovskiy, A. (eds.). *The Tripolye Culture Giant-Settlements in Ukraine*. Oxford; Oakville: OxbowBooks, p. 79-115.

REFERENCES

Balabina, V. I., Girnyk, I. P. 1988. Zoomorfnye izobrazheniia iz Chichirkozovskogo poseleniia. *Kratkie soobshcheniia IA AN SSSR*, 193, s. 82-88.

Buniatian, K. P., Nikolova, A. V. 2010. Kurhany yamnoi kultury na trypils'kykh poselenniakh Dobrovody i Talianky. *Arkheolohiia i davnii istoriia Ukrainy*, 3, s. 34-50.

Hirnyk, I. P., Videiko, M. Yu. 1989. Antropomorfnia plastyka z piznotrypils'koho poselennia bilia s. Chychyrkozivka Cherkaskoi oblasti. *Arkheolohiia*, 1, s. 83-90.

Didenko, O., Stefanovych, V., Chornomaz, B. 2006. *Zbirnyk arkheolohichnykh pam'iatok Umanshchyny*. 1. Uman.

Diachenko, O. V. 2010. Do problemy systematyzatsii poselen zakhidnotrypils'koi kultury u mezhyrichchi Pivdennoho Buhu ta Dnipra. *Arkheolohiia i davnii istoriia Ukrainy*, 2, s. 17-22.

Kozlovskaya, V. K. 1931. Z naukovykh doslidchoi roboty Komisii VUAKu dlia vyuchuvannia trypils'koi kultury. *Khronika arkheolohii ta mystetstva*, 3, s. 82-83.

Kruts, V. A., Ryzhov, S. N., Shumova, V. A., Saliy, N. G. 1985. *Otchet o rabote Taliankovskogo otriada Tripolskoi ekspeditsii v 1984 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1984/38.

Kruts, V. O., Ryzhov, S. M. 1985. Fazy rozvytku pam'iatok tomashivsko-sushkivskoi hrupy. *Arkheolohiia*, 51, s. 45-56.

Merpert, N. Ia. 1968. *Drevneishaiia istoriia naseleniia stepnoi polosy Vostochnoi Evropy*. Avtoreferat d. i. n. Moskva: IA RAN.

Merpert, N. Ia. 1974. *Drevneishie skotovody Volzhsko-Uralskogo mezhdurechya*. Moskva: Nauka.

Movsha, T. H. 1972. Periodyzatsiia i khronolohiia serednoho ta piznoho Trypillia. *Arkheolohiia*, 5, s. 3-23.

Passek, T. S. 1949. *Periodizatsiia tripolskikh poselenii (III—II tys. do n. e.)*. Materialy i issledovannia po arkheologii SSSR, 10. Moskva; Leningrad: AN SSSR.

Ryzhov, S. M. 2007. Suchasnyi stan vyvchennia kulturno-istorychnoi spilnosti Kukuten-Trypillia na terytorii Ukrainy. In: Rasamakin, Yu., Ryzhov, S. (red.) *O. Olzhych. II: Arkheolohiia*. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihiy, s. 437-477.

Shyshkin, K. V. 1985. Planuvannia trypils'kykh poselen za danym aefotofotiozomky. *Arkheolohiia*, 52, s. 72-77.

Shmaglii, N. M., Videiko, M. Iu. 1988. Issledovaniia kurgana epokhi bronzy na krupnom tripolskom poselenii u s. Maidanets'koe. In: Shaposhnikova, O. G. (ed.) *Novye pamiatniki iamnoi kultury stepnoi zony Ukrainy*. Kiev: Naukova dumka, s. 131-135.

Shumova, V. A. 1988. Proizvodstvo tarnoi posudy pozdnetripolskim naselenim muzhdurechya Iu. Buga i Dnepra V: *Drevnee proizvodstvo, remeslo i torgovlia po arkheologicheskim danniam: Materialy IV molodezhnoi konferentsii IA AN SSSR*. Moskva, s. 28-30.

Klochko, V. I., Kruts, V. A. 1999. Radiocarbon dates from the Yamnaya Culture Barrow at the Tripolye Culture «Giant Settlement» Near Talyanky. *Baltic-Pontic studies*, 7, p. 72-79.

Rassamakin, Yu., Menotti, F. 2011. Chronological Development of the Tripolye Culture Giant-Settlement of Talianki (Ukraine): ¹⁴C Dating vs Pottery Typology. *Radiocarbon*, 53, 4, p. 645-657.

Ryzhov, S. N., 2012. Relative chronology of the giant-settlements period BII—CI. In: Menotti, F., Korvin-Piotrovskiy, A. (eds.). *The Tripolye Culture Giant-Settlements in Ukraine*. Oxford; Oakville: OxbowBooks, p. 79-115.

S. M. Ryzhov

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS NEAR THE VILLAGE OF CHYCHYRKOZIVKA

The Trypillia settlement of Chychyrkozivka is located on a plateau of the right bank of the Shpolka river. Its borders are shaped by the creek from the west and Chychyrkoza river valley from the east.

The settlement was discovered in 1904 by A. L. Dolynskyi. Small-scale excavations here were conducted by M. O. Makarenko in 1928. Widely known collection of surface materials comes from surveys of I. P. Girnyk. Air-photogrammetry of K. V. Shyshkin have shown that the structure of this settlement, which reached a size of nearly 250 ha, included ovals, semi-arcs and short parallel lines of the houses in the center. Excavations at this site directed by V. O. Kruts were conducted in 1984 by the Trypillia expedition of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Ploschadka composed of several layers of burned daub, clay installation and pit were investigated. The house is reconstructed as wattle-and-daub dwelling with the first floor (soil surface), massive floor of the second storey (clay with organic admixture covered the wooden frame) and the floor of the ceiling.

Pottery is represented by kitchen, storage and table vessels. Table ceramics is decorated with black monochromic painting. The main forms are the bowls, goblets, biconical vessels, pear-shaped vessels, amphorae, craters, pots and binocular-shaped vessels. The main ornamentation schemes are the comet-shaped, metopic, tangent, meandr-line, volute, scalloped and simplified-line schemes. The relatively high percentage of the meander-line scheme should be admitted.

Analysis of the data makes possible to date this site to the second phase of Tomashivka local group of Western Trypillia culture, BIII stage.

Along with the excavations of Trypillia objects, the kurgan of a diameter reaching c. 30 m and elevation of

0.8 m was excavated. The cenotaph-grave containing the vessel, which was broken in the remote past, and the collective burial of three people covered by the wooden construction and a layer of grass were investigated in the kurgan. The «central» and the «western» buried individuals (grave 1) were placed on their back. Legs were bent at the knees. The «eastern» buried (juvenile) was placed on his right side. Legs were pursed, and the left hand was stretched. The buried people were placed on mats. Also a layer of a brown color, the remains of ochre and chalk, as well as the fragments of charcoal near the legs, were traced. The grey-clay vessel discovered in the collective grave and the pot from cenotaph had an egg-shaped form. Their bottoms were slightly flattened, while the rims were turned outside. Flint flake and bone puncture were also found in the kurgan.

Burials of the Middle Dnipro group of Yamna cultural complex are also known at other Trypillia mega-sites, including Maidanetske, Talianky and Dobrovody. Considering the fact that Chychyrkozivka is referred to the second phase of Tomashivka local group, the duration of a hiatus between the Trypillia settlement and Yamna burials could be estimated at c. 600—700 years.

Yamna burials were spread between the Danube and Dnipro along with the lost of identity of Cucuteni-Trypillia population and the decline of this cultural complex.

Keywords: Trypillia culture, Tomashivka local group, remains of burned house, pottery, Yamna culture, kurgan, burials.

Одержано 15.04.2020

РИЖОВ Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

RYZHOV Sergiy, PhD, Senior Researcher, Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-9089-8309, e-mail: sryzhov@ukr.net, vshumova@ukr.net.